

INGLIZ VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA FRAZELOGIK BIRLIKLAR
TADQIQI: QIYOSIY TAHLIL

Xudoynazarova S.

Termiz davlat pedagogika instituti, 2-kurs magistranti

f.f.d., (DSc) Narmuratov Z.R

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,

Ingliz filologiyasi kafedrası professori,

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarning o'rganilishi, ularning tasnifi va tadqiqot metodlari qiyosiy aspektida ko'rib chiqiladi. Frazeologiya tilshunoslikning muhim sohasi sifatida XX asrning o'rtalaridan boshlab mustaqil fan darajasiga ko'tarilgan. Ingliz tilshunosligida Ch. Balli, A.V. Kunin; o'zbek tilshunosligida esa G'. Salomov, Sh. Rahmatullayev kabi olimlarning ilmiy ishlari frazeologiyaning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan. Maqolada mazkur olimlarning konsepsiyalari tahlil qilinib, ikki til frazeologik birliklari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi. Qiyosiy-tipologik tahlil natijasida ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarning universal va milliy-madaniy xususiyatlari belgilab beriladi.

Kalit so'zlar

frazeologiya, frazeologik birlik, idioma, qo'shma so'z birikmasi, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, kognitiv lingvistika.

Abstract

This article examines the study of phraseological units in English and Uzbek linguistics, analyzing their classification and research methods from a comparative perspective. Phraseology has emerged as an independent discipline since the mid-twentieth century. Works by scholars such as Ch. Bally, A.V. Kunin in English linguistics, and G'. Salomov, Sh. Rahmatullayev in Uzbek linguistics have made significant contributions to the field. The article analyzes the conceptual frameworks of these scholars and identifies similarities and differences between phraseological units in the two languages. Through comparative-typological analysis, universal and national-cultural characteristics of phraseological units in English and Uzbek are determined.

Keywords

phraseology, phraseological unit, idiom, compound word combination, comparative linguistics, English language, Uzbek language, cognitive linguistics.

KIRISH

Tilning leksik-semantik tizimini o'rganishda frazeologik birliklar alohida o'rin tutadi. Frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasini, madaniy qadriyatlarini va dunyoqarashini o'zida mujassamlashtirgan til birliklari sifatida tilshunoslik fanining markaziy o'rganish ob'ektlaridan biri hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari frazeologiyasini qiyosiy o'rganish orqali mazkur tillarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Frazeologiya mustaqil fan sifatida XX asrning 40–50-yillarida shakllanib, keyingi o'n yilliklarda jadal rivojlangan. Mazkur jarayon ham ingliz, ham o'zbek tilshunosligida o'ziga xos yo'nalishlar va maktablar vujudga kelishiga zamin yaratdi. Bugungi kunda frazeologik tadqiqotlar kognitiv, lingvokul'turologik va qiyosiy-tipologik yo'nalishlar bilan boyib bormoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarni o'rganishning nazariy asoslarini, tasnif tamoyillarini va tadqiqot metodlarini qiyosiy aspektida tahlil qilishdan iborat. Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi: frazeologiyaning ingliz va o'zbek tilshunosligidagi rivojlanish tarixi va asosiy nazariy maktablarni o'rganish; frazeologik birliklarning tasnif mezonlarini tahlil qilish; ikki tildagi frazeologizmlarning o'zaro munosabatlarini aniqlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Frazeologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishida shveytsariyalik olim Sharl Balli (Charles Bally) ning xizmati beqiyosdir. U o'zining "Fransuz stilistikasi" (1909) asarida erkin so'z birikmalari va barqaror birikmalarni farqlash masalasini birinchilardan bo'lib ilmiy asosda ko'tardi [1]. Keyinchalik V.V. Vinogradov frazeologik birliklarni semantik yaxlitlik darajasiga ko'ra uch guruhga: frazeologik qo'shilmalar (srastaniya), frazeologik birliklar (edinstva) va frazeologik birikmalar (sochetaniya) ga tasniflab, ilmiy frazeologiyaning poydevorini mustahkamladi [2].

Ingliz tili frazeologiyasida A.V. Kuninning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Kunin frazeologik birlikni "tarkibiy jihatdan murakkab, ma'lum darajada ifodalanmagan ma'noga ega bo'lgan, takror ishlatilishi natijasida til xotirasida mustahkamlangan birlik" sifatida ta'riflaydi [3]. Uning "Ingliz frazeologiyasi" (1970) asari ingliz tili frazeologik fondini to'liq va tizimli tadqiq etgan fundamental manba bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida frazeologiyaning rivojlanishi G'. Salomov va Sh. Rahmatullayevning ilmiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq. G'. Salomov (1976) frazeologik birliklarni o'zbek tili materialida chuqur o'rgangan va ularning semantik-struktural xususiyatlarini aniqlagan [4]. Sh. Rahmatullayev esa (1992) o'zbek tilining frazeologik lug'atini tuzib, mazkur sohaga katta ilmiy hissa qo'shgan

[5]. Bu olimlar o'z izlanishlarida o'zbek xalqining milliy-madaniy o'ziga xosligini frazeologizmlar orqali aks ettirishga alohida e'tibor qaratganlar.

So'nggi o'n yilliklarda kognitiv lingvistika frazeologik tadqiqotlarga yangi metodologik yondashuv taqdim etdi. J. Lakoff va M. Jonsonning metafora va metonimiya nazariyasi (1980) frazeologizmlarning kognitiv mohiyatini tushuntirishda keng qo'llanilmoqda [6]. Bu yondashuv o'zbek va ingliz tillarida suv, olov, yer kabi universal konseptlarning frazeologik ifodasini kognitiv aspektda tahlil qilish imkoniyatini beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tipologik metod – ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni solishtirib o'rganishda asosiy metod sifatida qo'llanildi. Bu metod ikkala tildagi frazeologizmlarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Komponent tahlil metodi – frazeologik birliklarning ichki semantik tarkibini, ularni tashkil etuvchi leksik komponentlarning ma'no munosabatlarini aniqlashda qo'llanildi.

Deskriptiv-tahliliy metod – frazeologik birliklarning tuzilish va semantik xususiyatlarini tasvirlashda, shuningdek ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishda foydalanildi.

Lingvokul'turologik metod – frazeologizmlarning milliy-madaniy o'ziga xosligini, xalq tarixi va turmush tarzini aks ettirishini o'rganishda qo'llanildi.

Tadqiqot materiallari sifatida ingliz va o'zbek tillari frazeologik lug'atlari, badiiy adabiyot namunalari va ilmiy manbalar tanlab olindi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Frazeologik birliklarning tasnifi.

Ingliz tilshunosligida frazeologik birliklarni tasniflashning bir necha yondashuvi mavjud. A.V. Kuninning semantik tasnifiga ko'ra, frazeologik birliklar to'rt guruhga bo'linadi: (1) nominativ frazeologizmlar – narsa va hodisalarni nomlash funksiyasini bajaruvchi; (2) nominativ-kommunikativ frazeologizmlar – predikativ xususiyatga ega bo'lgan; (3) modal frazeologizmlar – munosabat bildiruvchi; (4) kommunikativ frazeologizmlar – maqol va matallar [3].

O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev frazeologizmlarni tarkibiy jihatdan ajratib: ikkita komponentdan tashkil topgan, uch va undan ortiq komponentdan iborat frazeologizmlar, shuningdek juft so'zlar va takroriy birikmalar shaklida tasniflaydi [5]. G'. Salomov esa semantik jihatdan o'zbek frazeologizmlarini tahlil qilib, ularning leksik ma'no bilan munosabatini tadqiq etgan [4].

Ingliz va o'zbek tili frazeologizmlarining qiyosiy tahlili.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida bir qator universal frazeologik modellar mavjud bo'lib, ular inson tanasi a'zolari, tabiiy hodisalar va hayvonot olami bilan bog'liq. Masalan:

Ingliz tilida: "spill the beans" (sirni oshkor qilmoq), "bite the dust" (yiqilmoq, mag'lub bo'lmoq), "burning bridges" (orqaga qaytish yo'lini kesmoq).

O'zbek tilida: "til ostida tish bor" (til ostida yashirin sir bor), "ko'zdan kechirmoq" (ko'zdan o'tkazmoq, tekshirmoq), "suv tekkanda bilinar" (insonning haqiqiy qiyofasi qiyinchilikda namoyon bo'ladi).

Ikki tildagi frazeologizmlarning o'xshash tomonlarini aniqlashda ekvivalentlik masalasi markaziy o'rin tutadi. To'liq ekvivalent frazeologizmlar – semantik, tarkibiy va uslubiy jihatdan mos keladiganlar; qisman ekvivalentlar – ma'no jihatdan mos, lekin tarkibiy jihatdan farq qiladiganlar; analoglar – bir xil ma'noni ifodalovchi, lekin butunlay boshqacha tarkibga ega frazeologizmlar sifatida ajratilishi mumkin [3; 4].

Milliy-madaniy xususiyatlar.

Frazeologizmlar xalqning milliy-madaniy o'ziga xosligini aks ettiradi. Ingliz tilida dengiz, sav do va sayohat bilan bog'liq frazeologizmlar ko'pligi ingliz xalqining tarixiy tajribasi bilan izohlanadi. O'zbek tilida esa qishloq xo'jaligi, chorvachilik va mahalliy turmush tarzini aks ettiruvchi frazeologizmlar boy qatlamni tashkil etadi. Bu farqlar kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan madaniy modellar (cultural models) tushunchasi orqali tahlil qilinishi mumkin [6].

XULOSA

Ingliz va o'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Birinchidan, frazeologiya sohasidagi nazariy maktablar – ingliz tilshunosligida Balli, Vinogradov, Kunin; o'zbek tilshunosligida Salomov va Rahmatullayev – ikkala tildagi frazeologik birliklarni tavsiflovchi fundamental mezonlarni ishlab chiqqan.

Ikkinchidan, ingliz va o'zbek tillari frazeologizmlarida universal modellar (inson a'zolari, tabiat hodisalari bilan bog'liq) keng tarqalgan bo'lib, ular ikkala tilda o'xshash konseptual tizimlar mavjudligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, har bir tildagi frazeologizmlar o'sha xalqning tarixi, madaniyati va turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, milliy-madaniy o'ziga xoslikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Frazeologik birliklarni qiyosiy-kognitiv yo'nalishda tadqiq etish kelgusida ikkala til frazeologiyasining yanada to'liq va chuqur tahlil qilinishiga xizmat qiladi.

1. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. – Genève-Paris: Georg & Cie; Klincksieck, 1909. – 331 p.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Академик А.А. Шахматов: сборник статей. – Москва-Ленинград, 1947. – С. 339-364.
3. Кунин А.В. *Английская фразеология*. – Москва: Высшая школа, 1970. – 344 с.
4. Salomov G'. *O'zbek tilida frazeologizmlar*. – Toshkent: Fan, 1976. – 168 b.
5. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 408 b.
6. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.